
GELOOF IN DE PERS

De Nederlandse katholieke pers in de eerste helft van de negentiende eeuw in
het licht van het herstel der bisschoppelijke hiërarchie

BACHELORSCRIPTIE
NIELS VAN CORVEN
STUDENTNUMMER: S4029674
BEGELEIDER: DR. J.B.A.M. BRABERS

15 MAART 2016

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie over het herstel der bisschoppelijke hiërarchie en de katholieke pers. Met dit onderzoek sluit ik mijn vijfjarige bacheloropleiding Geschiedenis af. Ik wil mijn ouders bedanken voor de steun tijdens mijn bachelor en Sanne voor het luisteren naar mijn gezucht als ik weer eens vast zat. Ik wil ook de vrienden van de koffiegroep bedanken voor de discussies over het schrijven van een scriptie en de relax-momenten tussen het schrijven door. Ik zou graag dr. Jan Brabers willen bedanken voor het begeleiden van mijn onderzoek en het helpen zoeken naar de goede richting binnen het onderwerp. Als laatste zou ik graag het Katholiek Documentatie Centrum willen bedanken voor hun hulp en uitgebreide boekenkast.

Ik wens u veel leesplezier toe,

Niels van Corven

Nijmegen, 15 maart 2016

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	6
Status Quaestionis.....	7
Politieke en religieuze discussie in de eerste helft van de negentiende eeuw	13
Een aanloop naar het Herstel.....	15
Leescultuur in de negentiende eeuw	18
Katholieke oppositie vanaf 1825 in pers en pamflet.....	20
Conclusie	26
Bibliografie en bronnen	29

Inleiding

Het herstel der bisschoppelijke hiërarchie was het hoogtepunt van de katholieke emancipatie in de negentiende eeuw. Nadat in 1583 het bisschoppelijk bestuur werd ontbonden, kregen de Noordelijke Nederlanden weer een bisschopsstructuur. In dit onderzoek wordt er gekeken naar het verband tussen de katholieke pers in de eerste helft van de negentiende en het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in 1853. De Nederlandse pers stond in de eerste helft van de negentiende eeuw in zijn kinderschoenen en was zeker niet altijd succesvol. Toch spraken vele katholieken, protestanten en liberalen zich uit over de toekomst van het Verenigd Koninkrijk en na de afscheiding van België over: hoe nu verder? De Nederlandse katholieken werden na de afscheiding niet gewaardeerd onder protestanten en de katholieke identiteit werd zoveel mogelijk politiek beperkt. Koning Willem I bracht met zijn absolutistische trekken en religieuze politiek veel venijn bij de katholieken, hoe gingen deze katholieken hier mee om? Daarnaast werd in de negentiende eeuw al veelvuldig nagedacht over een herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Dit zou volgens veel protestanten de calvinistische traditionele waarden aantasten en de paus zou een greep naar de Koninklijke macht doen. In dit onderzoek bespreek ik alle bovenstaande vragen, waarbij er wordt gekeken naar politieke problemen van de toenmalige actualiteit, de gevolgen voor de katholieken en hun omgang met de pers. Het onderzoek zal antwoord geven op de hoofdvraag; Hoe stond de Nederlandse katholieke pers in de periode 1825-1848 tegenover een eventueel herstel der bisschoppelijke hiërarchie?

Status Quaestionis

Het Nederlandse herstel der bisschoppelijke hiërarchie van 1853 kent een lange voorgeschiedenis. De katholieke emancipatie, de strijd voor erkenning van gelijk burgerschap, was een belangrijk twistpunt tussen katholieken, protestanten en liberalen. In de negentiende eeuw vonden er grote veranderingen plaats die politiek en religieus van aard waren. Volgens historicus Remieg Aerts gingen voor 1880 alle grote politieke kwesties die gepaard gingen met massa-opwinding, over kerkelijke of godsdienst-gerelateerde belangen.¹ De strijd van de Nederlandse katholieken voor gelijk burgerschap kan in drie fasen worden onderscheiden. Ten eerste de Franse Tijd (1795-1813), ten tweede de fase voorbereiding grondwet (1813-1848) en als laatste het herstel der bisschoppelijke hiërarchie (1848-1853). In deze fasen zijn belangrijke momenten die het constitutioneel herstel mogelijk maakten of waar de publieke opinie zich sterk tegen of voor het herstel der bisschoppelijke hiërarchie uitsprak.

De Franse Tijd was een revolutionaire periode waarin belangrijke veranderingen plaatsvonden voor de Nederlandse burger. In januari 1795 werd de verklaring voor de rechten van de mens en van de burger opgesteld, hierin stond: 'Dat ieder Mensch het regt heeft, om God zoodanig te dienen, als hy wil, of niet wil, zonder daarin op eenigerlei wyze gedwongen te kunnen worden.'² Dit betekende dat de Nederlandse katholieken net zoveel recht hadden op hun geloofspraktijk als de protestanten in Nederland. Daarnaast werd er op 5 augustus 1796 door de 'Nationale Vergadering' vastgesteld dat er geen bevoorrechte of heersende kerk in Nederland geduld zou worden. Dit tezamen betekende een tijdelijk einde van de discriminerende geloofspraktijk in de Nederlanden. De staatsregeling speelde een voorbereidende rol voor de Bataafse staatsregeling van 1798. De staatsregeling van 1798, de eerste Nederlandse grondwet, voorzag in gelijke burgerrechten voor alle burgers in de Bataafse Republiek. Elke burger had de vrijheid om God te dienen naar de overtuiging van zijn hart en de maatschappij verleende aan allen gelijke zekerheid en bescherming mits de openbare orde niet door de openlijke eredienst werd verstoord.³

In de Zuidelijke Nederlanden werden er Apostolische Vicariaten ingericht vanwege een concordaat tussen de Franse keizer Napoleon en paus Pius VII. Dit concordaat van 15 juli 1801 voorzag in de voorbereiding van bisdommen in de Nederlanden, nadat deze door calvinistische overheersing waren opgeheven. Kortom Nederland genoot van vrijheid van godsdienst in de Franse

---

¹ Remieg Aerts, 'Van beginselstrijd naar verwevenheid: nieuwe perspectieven op religie, politiek en wetenschappen in de negentiende eeuw' in: *De Negentiende Eeuw* 32:3 (2008), 220.

² Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart: de politieke cultuur van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam, 2014) 26.

³ Koninklijke Bibliotheek, *Geen heersende kerk, geen heersende staat: De verhouding tussen kerken en staat 1796-1996* (Den Haag, 1996), 8-11.

Tijd. Voor de Nederlandse katholieken was het een vruchtbare tijd waarin zij weer de kans kregen zichzelf publiek te uitten. Dit veranderde drastisch in de periode vanaf 1813.

De tweede fase, van 1813 tot 1848, stond in het teken van constitutionele veranderingen in de Nederlanden. Ten eerste werd Nederland vanaf 1813 een koninkrijk onder een soeverein vorst. Daarnaast werden de vrijheden, die zijn opgesteld ten tijde van de Franse Tijd, grotendeels ontkracht. Ten derde traden in deze betrekkelijk korte periode grote veranderingen op in het Nederlands staatsbestel en zien we publieke politieke participatie veelvuldig terugkomen. Vervolgens waren er in deze periode spanningen tussen katholieken en protestanten waarbij de discussie over het herstel der bisschoppelijke hiërarchie regelmatig terugkwam. De grondwet van 1814 was voorzien van een artikel (134) waarin stond dat de hervormde godsdienst die van 'den Souvereinen Vorst' was. Het artikel werd in 1815 geschrapt omdat de grondwet vanaf toen ook rechtsgeldig was voor de Zuidelijke Nederlanden. Al was dit artikel verwijderd, in 1816 werd er een 'Algemeen reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk' gevormd. Dit reglement werd door de staat opgesteld en legde de protestantse, nu hervormde, kerk een bestuursvorm op. Aan de top van deze bestuursvorm stond de koning en hierdoor verkreeg deze bestuursvorm een nationaal karakter.⁴ Het nationale karakter van de Nederlands hervormde kerk werd ook bevestigd doordat aan het begin van de negentiende eeuw de Nederlandse protestanten de controle behielden over de katholieken.⁵

In de jaren twintig van de negentiende eeuw groeiden de spanningen tussen katholieken en protestanten. Deze spanningen namen toe nadat de overheid in 1825 had besloten de kleinseminaries, de vooropleiding tot priester, te vervangen door een verplichte theologiestudie aan het 'Collegium Philosophicum' in Leuven. Daarnaast was er ontevredenheid door de aanhoudende beperkingen op de groei van kloosters in Nederland.⁶ Deze spanningen leidden in de jaren twintig tot een storm van open brieven en verhandelingen tegen de oneerlijke behandeling van katholieken door de overheid. De auteurs waren onder andere vooraanstaande politici, priesters en leraren, maar ook gewone katholieken. De publieke opinie werd dus niet alleen beheerst door de hoogste klasse.⁷ De jaren twintig vormden daarnaast een belangrijk decennium wegens het concordaat van 1827 tussen koning Willem I en Paus Leo VIII. Dit concordaat voorzag in de beëindiging van de Hollandse Zending, daarnaast zouden er twee bisdommen voor de Noordelijke Nederlanden en het bisdom Luik voor de Zuidelijke Nederlanden in het leven worden geroepen. Tevens gaf het de koning een stem in de benoeming van de bisschoppen, wat tot argwaan leidde bij aarts priesters en

---

⁴ Joris van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2005), 255-256.

⁵ James C. Kennedy en Jan P. Zwemer, 'Religion in the modern Netherlands and the problems of Pluralism', in: *BMGN-Low Countries Historical Review* 123 2/3 (2010), 237-268, alhier 243.

⁶ Eijnatten, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, 257.

⁷ Rutger de Graaf, 'Voor ieder wat wils. Journalistieke genres in Bossche kranten en pamfletten 1813-1899', in: *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 23 (2008), 4-20, alhier 13.

apostolisch vicarissen. Het concordaat werd nooit uitgevoerd wegens het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1830 en protesten van de protestantse gemeenschap.⁸

In deze periode ontstaan nog verschillende problemen tussen katholieken en protestanten. Katholieken beriepen zich steeds sterker op hun rechten als geloofsgemeenschap, terwijl protestanten zich sterker gingen beroepen op de, in hun ogen, protestants-christelijke geschiedenis van Nederland.⁹ In deze periode van politieke onrust ziet historicus Rutger de Graaf een sterke groei van pamfletten en de daaruit voortvloeiende oprichting van kranten om de eigen opinie te kunnen verspreiden onder de achterban.¹⁰ Een voorbeeld van een krant is de in 1828 opgerichte katholieke *Noord-Brabander*. Deze krant uitte in de jaren dertig van de negentiende eeuw sterke kritiek op de achterstelling van katholieken in de Nederlanden. In de negentiende eeuw was de pers een van de vele manieren om de culturele en politieke bewustwording onder de bevolking te vergroten. In de katholieke binnenkerkelijke communicatie hadden de preek en de herderlijke brief ook een bijzondere betekenis die leidde tot onderlinge gedachtewisselingen.¹¹

Er zijn in deze periode dan ook verschillen te zien tussen protestantse en katholieke kranten. Protestantse kranten werden over het algemeen vanuit een sterker politiek-religieuze gedachte opgericht, hierdoor stonden zij dicht bij de staat. De katholieke kranten werden, zoals historicus Joan Hemels stelt, opgericht door een priester-journalist. De priester gebruikte de krant als een papieren kansel om de katholieken te informeren over de staat van het land.¹² Terwijl verschillende kranten werden opgericht verdwenen pamfletten niet. Volgens De Graaf bleven pamfletten een centrale rol spelen in de publieke opinie. Dit had te maken met de nog lage oplages en hoge prijzen van de kranten. Deze prijs werd mede bepaald door een hoge belastingheffing, het zogenaamde dagbladzegel. De belasting op de krant werd pas in 1868 afgeschaft. Hierdoor is het belangrijk om de invloed van de krant in de negentiende eeuw te nuanceren. Het pamflet was voor pressiegroepen, verenigingen en individuen het belangrijkste middel om hun opinie te verspreiden. De krant nam in zijn beginfase veel informatie van belangrijke pamfletten over en verspreidde die pamfletten zodanig in de krant.¹³

De productie van kranten en pamfletten steeg sterk door de grondwet van Thorbecke in 1848. De koning gaf Thorbecke een opdracht een grondwet te schrijven uit angst voor de

---

⁸ Eijnatten, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, 257.

⁹ Jan Vree, 'Publiciteit is bij de tegenwoordige staatsinstellingen een onmisbare vereischte', In: Gerrit Schutte en Jan Vree (red.), *Om de toekomst van het Protestantse Nederland. De gevolgen van de grondwetswijziging van 1848 voor kerk, staat en maatschappij*, Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 6 (Zoetermeer, 1998), 191-227, alhier 192.

¹⁰ De Graaf, 'Voor ieder wat wils', 8.

¹¹ Joan Hemels, 'Pers en bewustwording van katholieken', *Spiegel Historiae* 13 (1978), 764-770, alhier 765.

¹² Hemels, 'Pers en bewustwording', 767.

¹³ De Graaf, 'Voor ieder wat wils', 16-17.

revolutionaire situatie in Europa. Hij maakte daarom de weg vrij voor de noodzakelijke liberalisering van de Nederlandse samenleving.¹⁴ Liberalen, katholieken en protestanten raakten in die periode in discussie over de verschillende nieuwe wetsartikelen die geïmplementeerd dienden te worden. Er ontstond richting het herstel in 1853 verschillende pressiegroepen, zoals de in 1842 opgerichte protestantse beweging *Unitas*. Deze beweging streed er voor 'om, door alle, naar Gods Heilig Woord en de wetten van den Staat, geoorloofde middelen, het Protestantismus te beveiligen tegen de aanvallen der Propaganda van Rome'.¹⁵ Volgens historicus Sjoerd Buwalda waren de protestanten bang dat de volledige vrijheid van de katholieken en een herstel van de hiërarchie zouden leiden tot een toenemende pauselijke invloed in Nederland. De paus zou zo de macht van de koning kunnen ondermijnen.¹⁶ *Unitas* zou je als voorloper kunnen zien van de in 1853 ontstane Aprilbeweging, waar later in dit onderzoek meer aandacht aan besteed wordt. Vanuit dit soort pressiegroepen ontstonden pamfletten en werden nieuwe kranten opgericht zoals *Evangelische Kerkbode* (1841), *Het Nederlandsch Avondblad* (1843) en *De Tijdspiegel* (1844). Vanuit de katholieken ontstonden ook nieuwe kranten zoals *De Katholiek* (1842) en *De Tijd* (1844). Deze nieuwe kranten mengden zich in het publiek debat. Ook de liberalen mengden zich in dit debat, ze streden voor vrijheid van godsdienst, pers, onderwijs en de scheiding van kerk en staat. De vrijheid van godsdienst en de scheiding van kerk en staat zijn beide belangrijke factoren die het herstel der bisschoppelijke hiërarchie mogelijk maakten. De liberale hervormingen zouden leiden tot het einde van het systematische interveniëren van de overheid in het religieuze publieke leven.

Door invloed van Thorbecke en zijn liberale hervormingen kon de Rooms-Katholieke Kerk in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie weer herstellen. In de periode tussen 1848 en 1853 ontstonden er verschillende discussies over de invloed van de overheid op het religieuze leven. Omdat iedereen voor de grondwet gelijk was, hadden de rooms-katholieken net zoals de andere geloofsgemeenschappen in Nederland recht op een eigen bestuursstructuur. Dit werd dan ook gesteund door de gematigd-protestanten.¹⁷ Katholieken zouden zich volgens hen net zoals protestanten volledig moeten kunnen tonen in het publieke leven. Het orthodox-protestantisme bleef fel gekant tegen enige terugkeer van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. De allocutie van de paus op 8 maart 1853 waarin het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd

---

¹⁴ Erik Sengers, *Al zijn wij Katholiek, Wij zijn Nederlanders: Opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 in Rational-Choice perspectief* (uitgegeven dissertatie, Utrecht, 2003), 69.

¹⁵ Sjoerd T. Buwalda, 'Voor godsdienst, vaderland en Oranje. Het verzet van de Utrechtse protestanten tegen de liberale staatsinrichting en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie (1840-1853)', In: *Jaarboek Oud-Utrecht* (2000), 104-124, alhier 109.

¹⁶ Buwalda, 'Voor godsdienst, vaderland en Oranje.', 108.

¹⁷ Frits G.M. Broeyer, 'Theologische en kerkelijke pluriformiteit weerspiegeld in tijdschriften', In: Gerard Harinck en Dick Kuiper (red.), *Anderhalve eeuw protestantse periodieke pers*, Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 7 (Zoetermeer, 1999), 12-50.

aangekondigd zorgde voor flinke protesten. Er verschenen in *de Utrechtse Courant* zes artikelen van de hoogleraar G.W. Vreede tegen het herstel, ook werden er binnen de Hervormde kerken preken uitgesproken tegen de inmenging van de paus in Nederland.¹⁸ In april 1853 werd de protestantse *Aprilbeweging* actief. Deze beweging, opgericht vanuit de Utrechtse Kerkenraad, verzette zich tegen het herstel der bisschoppelijke hiërarchie.

De Aprilbeweging mobiliseerde de protestanten tegen de katholieken en verstuurde brieven en petitie's naar koning Willem III. Volgens initiatiefnemers van de Aprilbeweging werd de Nederlands-calvinistische cultuur beschadigd en zouden de katholieken, wegens hun ultramontaanse houding, niet te vertrouwen zijn.¹⁹ De Aprilbeweging was zeer invloedrijk en de petitie oogstte meer dan 100.000 handtekeningen. Daarnaast was er een Amsterdams initiatief van dominee Bernard ter Haar, die een petitie tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie voorzien van 51.000 handtekeningen in Amsterdam aanbood aan Koning Willem III. Het aantal handtekeningen laat zien dat de discussie rondom het herstel niet alleen werd gevoerd door de elite, het werd een door het volk gedragen protest vanuit het niet-katholieke deel van de bevolking.

Het religieuze leven van de burger in de negentiende eeuw veranderde drastisch door constitutionele en sociale veranderingen in de samenleving. Katholieken begonnen door gevoelens van onderdrukking zich te manifesteren in het publieke leven, terwijl protestanten zich tegen de katholieke emancipatie begonnen te keren. Het is interessant om te zien dat er in de jaren twintig van de negentiende eeuw oproer ontstaat rondom een aantal beperkingen voor katholieken en dat de katholieken zich publiekelijk gingen beklagen. Ook protestanten gingen zich beklagen in het publieke leven, in pamflet en krant, over bijvoorbeeld nieuwe vrijheden voor katholieken. Het ontstaan van katholieke of protestantse organisaties voor of tegen het herstel der bisschoppelijke hiërarchie leidde tot een groei van pamfletten en kranten in Nederland. De Aprilbeweging in 1853 was het belangrijkste voorbeeld van een vereniging die zich sterk bezighield met het herstel en zich daarover in pamflet en krant uitsprak.

Uit bovenstaande uiteenzetting is duidelijk geworden dat het herstel der bisschoppelijke hiërarchie een lange aanloop gekend heeft, wat ook zichtbaar is in de negentiende-eeuwse pers. In dit onderzoek zal de Nederlandse katholieke pers worden onderzocht in de periode 1825-1848. In deze periode beginnen katholieken zich publiekelijk te beklagen over de protestantse onderdrukking en beginnen de discussies rondom de nieuwe Nederlandse grondwet van 1848, die het herstel der bisschoppelijke hiërarchie mede mogelijk heeft gemaakt. Dit onderzoek wordt gedaan aan de hand van de hoofdvraag; Hoe stond de Nederlandse katholieke pers in de periode 1825-1848 tegenover

---

¹⁸ Piet Moleveld, "Enkele protestantse tijdschriften rond 1853" in: Jurjen Vis en Wim Janse (red.), *Staf en Storm het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum, 2002), 188-214.

¹⁹ Buwalda, 'Voor godsdienst, vaderland en oranje', 114-115.

een eventueel herstel der bisschoppelijke hiërarchie? Eerst zal er worden gekeken naar de religieuze en politieke verhoudingen in de eerste helft van de negentiende eeuw, hierbij zal de aanloop naar het herstel der bisschoppelijke hiërarchie toegelicht worden. In het tweede hoofdstuk wordt de leescultuur van de negentiende eeuw besproken en wordt er specifiek gekeken naar de katholieke pers.

Politieke en religieuze discussie in de eerste helft van de negentiende eeuw

De negentiende eeuw was een periode van transformatie, het machtsbestel van keizer Napoleon transformeerde naar een nieuw Nederlands koninkrijk onder koning Willem I. Het verlicht idealisme van de Franse Revolutie kwam in een ander daglicht te staan. Het koningschap in de eerste helft van de negentiende eeuw werd vooral gekenmerkt door een verlicht-aristocratisch staatsbestel met absolutistische trekken. De koning had in zijn Verenigd koninkrijk der Nederlanden een absoluut zeggenschap, waarbij voor het gehele koninkrijk een culturele uniformiteit werd gepropagandeerd. Vanaf 1820 maakte koning Willem I werk van zijn neerlandisatie-politiek, dit was niet alleen op economisch gebied, maar ook in taal, onderwijs en geloof. Deze politiek moest van de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden één morele gemeenschap maken.²⁰

De verschillende confessies in de Nederlanden moesten volgens koning Willem I vervormd worden tot het Britse Anglicaanse model of het Pruisische model. Het wereldlijk gezag had in deze landen invloed op het geestelijk gezag van de kerk. De Nederlandse staat kon op deze manier invloed uitoefenen op de wereldlijke zaken van het geloof. Een van de grondbeginselen van de Bataafse Revolutie, de scheiding van kerk en staat, werd door koning Willem I anders uitgelegd. Religie mocht volgens hem geen politieke factor of macht zijn, religie of godsdienst was persoonlijk. De neerlandisatie-politiek werd ook gekenmerkt met het idee van één godsdienst voor het gehele Nederlandse volk, in deze godsdienstige politiek waren ook absolutistische kenmerken van koning Willem I te vinden. De koning vond dat hij, net zoals in de Anglicaanse Kerk, als vorst de top van de hiërarchie van de hervormde kerk moest vormen. Dit werd dan ook bepaald in de 'Algemeene regeling voor de Nederlands hervormde kerk' in 1816, een jaar na de inhuldiging van Koning Willem I als koning van Nederland.

De hervorming van de Nederlands protestantse kerk tot de Hervormde Kerk, werd door de gematigde protestant goed ontvangen. De algemene regeling van 1816 zorgde voor een rationalisatie van de organisatiestructuur. De nieuwe Nederlandse vorst werd hierdoor verzekerd van zijn legitimiteit binnen het protestantisme. De vorst was voor verschillende orthodox-protestanten ook niet het probleem, zij trokken de rationalisatie en de nieuwe disciplinerende van de Hervormde kerk wel in twijfel. De Hervormde Kerk moest vanaf 1816 zorg dragen voor de eigen geloofsgemeenschap, de christelijke zeden handhaven en liefde voor vorst en vaderland kweken binnen de eigen gemeenschap.²¹ Kerk en staat waren door de grondwet van 1815 in theorie van

---

²⁰Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard: politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam, 2004), 193.

²¹Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 197.

elkaar gescheiden, dit was alleen in de eerste helft van de negentiende eeuw in praktijk niet het geval.²²

De discussie over de scheiding van kerk en staat werd gevoerd rondom de invoering van de Nederlandse Grondwet in 1815. De kerk en staat werd in theorie van elkaar gescheiden, alleen was dit in de praktijk niet het geval. De discussie rondom de Nederlandse grondwet leidde het ertoe dat de vorst en zijn regering het recht kregen om toezicht 'over alle godsdienstige gezindheden uit te oefenen'.²³ Deze controle werd dan ook uitgevoerd door de Ministeries van Eredienst, deze waren gescheiden in een Ministerie voor de Rooms-Katholieke Eredienst en een voor de Hervormde en overige zaken. De ministeries hadden de zorg over de religieuze gemeenschappen in Nederland en hielden toezicht op gebouwen, religieuze praktijken en financiën. Het Ministerie van Rooms-Katholieke Eredienst had daarnaast een tweede functie, de katholieken in het noorden en zuiden van Nederland moesten geünificeerd worden waardoor zij los zouden worden geweekt van het Vaticaan.²⁴ Het ministerie van Rooms-Katholieke Eredienst heeft tijdens zijn gehele bestaan geprobeerd het ultramontanisme te verdrijven uit de Nederlandse samenleving. Dit was een onderdeel van het gehele repressieve beleid van de koning om de katholieken dichter bij de Nederlandse staat en koning te brengen.²⁵

Voor de Nederlandse katholieke gemeenschap was de politieke invloed van de koning hun een doorn in het oog. Zij hadden tijdens de Bataafse Revolutie genoten van een korte periode van religieuze vrijheid, na een periode van ruim twee eeuwen waarin ze hun geloof niet openbaar mochten belijden. De nieuwe politieke situatie was in hun ogen een teruggang in vrijheid. Dit leidde ertoe dat de katholieken een sterker verlangen begonnen te ontwikkelen naar godsdienstige en politieke vrijheid. Waar de Zuidelijke katholieken zich in de jaren twintig begonnen te verenigen tegen de neerlandisatie-politiek, begonnen orthodox-protestanten en katholieke ultramontanen in het noorden zich ook zorgen te maken over de absolutistische kenmerken van het koningschap van Willem I. De orthodox-protestanten kregen door de neerlandisatie-politiek te maken met een grote invloed vanuit de Nederlandse Staat met de koning als hoofd van de Hervormde Kerk.

Het Nederlands katholicisme was in de eerste helft van de negentiende eeuw geen geünificeerd blok. Er waren grote verschillen tussen katholieken in het zuiden van Nederland en in het noorden van Nederland. Het noorden van Nederland was in tegenstelling tot het zuiden nog een officiële missiekerk van de Rooms-Katholieke Kerk. Dit betekende dat het noordelijk katholicisme geen bisschoppelijk apparaat had, de zuidelijke Rooms-Katholieke Kerk was een kerk gestoeld op

---

²² Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 198.

²³ *Ibidem*, 31.

²⁴ *Ibidem*, 41.

²⁵ Sengers, *Al zijn wij katholiek*, 69.

napoleontische ideeën. De Nederlandse overheid wilde deze twee rooms-katholieke kerken verenigen en hiervoor was inmenging van bovenaf nodig. Dit werd vanaf 1825 geregeld door het departement van Rooms-Katholieke Eredienst die zich ging mengen in de opleiding van de priester. De overheid verbood de kleinseminarie en begon het verplicht stellen tot het deelnemen aan het Collegium Philosophum.²⁶ Dit was voor de zuidelijke ultramontanen een doorn in het oog, er werd getornd aan hun geloof en de priesterlijke opleiding. De wil van koning Willem I om in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ook een verenigde katholieke godsdienst te bouwen was een forcerende tegenwerkende kracht tegen katholieken in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden.

De neerlandisatie-politiek van koning Willem I zorgde onder katholieken voor veel onrust. De pogingen van koning Willem I om de Nederlandse natie te unificeren en nationaliseren hadden een tegenovergesteld effect. Katholieken vonden dat zij in een protestants keurslijf werden gedwongen en orthodox protestanten verzette zich tegen de inmenging van de koning in de Hervormde Kerk. De religieuze hervormingen zetten in het Zuiden veel kwaad bloed. De ultramontaanse clerus in het Zuiden hadden door Napoleontische en Jozefitische hervormingen in de achttiende eeuw macht terug verkregen dat door Koning Willem I teniet werd gedaan.

De Nederlandse overheid kwam in de jaren twintig dan ook een aantal keer in conflict met de Rooms-Katholieke Kerk. Koning Willem I bood de kerk eenzelfde financiële bijdrage aan als de Hervormde kerk. Dit werd geweigerd door de katholieke kerk, omdat zij graag hun religieuze onafhankelijkheid wilde tonen. Voor een absolutistisch vorst als koning Willem I was dit een directe belediging. De financiële ondersteuning van de katholieke kerk werd pas na aandringen van het Vaticaan geregeld.²⁷ De onvrede over koning Willem I leidde ertoe dat de kansen voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden teniet werden gedaan. De koning zou een schisma hebben willen kweken tussen protestanten en katholieken en zich als een landspaus hebben opgesteld.²⁸

Een aanloop naar het Herstel

Het herstel der bisschoppelijke hiërarchie heeft op het Nederlands katholicisme een dermate grote invloed gehad dat het als hoogtepunt van de emancipatie kan worden gezien. Voor het eerst sinds 1583 hadden de Nederlandse katholieken in de Noordelijke Nederlanden een bestuurlijk apparaat. Er was over het herstel veel discussie tussen katholieke, protestanten en liberalen. De politieke consequenties en de calvinistische insteek van het moderne Nederland zorgde voor veel onrust over dit katholiek herstel. Protestanten in de Noordelijke Nederlanden hebben zich altijd verzet tegen dit

---

²⁶ Eijnatten, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, 257.

²⁷ Sengers, *Al zijn wij katholiek*, 77.

²⁸ Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 199.

herstel, het zou afbreuk doen aan de calvinistische tradities in Nederland en de paus zou de trouw van het Nederlandse volk aan de Nederlandse koning kunnen ondermijnen.²⁹ Dat dit herstel in het calvinistische Nederland toch mogelijk werd, is vooral te danken aan het monsterverbond tussen katholieken en liberalen in de negentiende eeuw.

De Nederlandse grondwetten van 1840 en 1848 maakte de opgang naar het herstel der bisschoppelijke hiërarchie mogelijk. Een belangrijk wetsartikel dat het herstel mogelijk heeft gemaakt is de scheiding tussen kerk en staat. Tot 1848 was er de facto geen scheiding van kerk en staat, de vorst was het hoofd van de Hervormde Kerk en de neerlandisatie-politiek van koning Willem I was doordrenkt met calvinistische leer. Daarnaast had het ingevoerde recht op kerkgenootschappen ook veel invloed op het herstel. Hierdoor hadden ook katholieken het recht op het hebben van een bestuursstructuur binnen de Katholieke kerk in Nederland.³⁰ Het herstel der bisschoppelijke hiërarchie was uiteindelijk niet mogelijk geweest zonder de grondwet van Thorbecke in 1848. De grondwet werd geschreven in opdracht van koning Willem II uit angst voor de revolutionaire bewegingen in de landen rondom het koninkrijk. De gelijkheid van de kerkgenootschappen, de vrijheid van de eigen godsdienst zowel om deze individueel en collectief te belijden alsook de neutraliteit van de overheid in kerkelijke zaken werden hier bestendigd.³¹

Het plan voor het herstel der bisschoppelijke hiërarchie was een voortzetting van twee eerdere plannen van een eventueel herstel namelijk die van 1827 en 1841. In 1827 werd er een concordaat tussen Paus Leo XIII en koning Willem I besproken, waarin afspraken werden gemaakt over een vertegenwoordiging van de katholieke kerk in Nederland. Het concordaat zou voorzien in het beëindigen van de Hollandse zending en het zou de vorst een stem geven in de daaropvolgende bisschopsbenoeming. Dit was alleen in de toenmalige politieke situatie niet mogelijk. Protestantse protesten van regeringsfunctionarissen weerhielden de koning van het uitvoeren van het concordaat. Deze vorm van politiek, waarin kerk en staat niet van elkaar gescheiden waren, past in het beeld van Koning Willem I als een absolutistisch vorst.³²

In 1841 werd Koning Willem II door predikanten van de Hervormde Kerk tegen gehouden het concordaat door te voeren.³³ Beide pogingen om de bisdommen in Nederland te herstellen werden vooral geblokkeerd door een antikatholiek sentiment in de Noordelijke Nederlanden. Dit sentiment kwam voort uit de Belgische Revolutie die de afscheiding van België tot gevolg had in 1830. De katholieken in de Zuidelijke Nederlanden scheidden zich naar jaren van onvrede onder het bewind

---

²⁹ Sengers, *Al zijn wij katholiek*, 77.

³⁰ Annemarie Houkes, 'Het succes van 1848', in: Jurjen Vis en Wim Janse (red.), *Staf en Storm: Het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in Nederland in 1853: Actie en Reactie* (Hilversum, 2002), 87-104, alhier 89-90.

³¹ Sengers, *Al zijn we katholiek*, 70.

³² Eijnatten, *Nederlandse Religiegeschiedenis*, 261.

³³ *Ibidem*, 89.

van protestantse koning Willem I af van het calvinistische Nederland. Katholieken werden door deze afscheiding in mindere mate vertrouwd. Protestanten zagen de afscheiding als een voorbeeld van landverraad en ontrouw aan de koning. Hierna was de heersende gedachte dat katholieken met een bestuurlijk bisschoppelijk apparaat alleen maar sterker zouden staan in Nederland.³⁴

---

³⁴ Houkes, 'Het succes van 1848', 98.

Leescultuur in de negentiende eeuw

De negentiende eeuw was voor het medialandschap in Nederland een belangrijke tijd. Nieuwe media als kranten en pamfletten kwamen op en zouden de Nederlandse burger van dagelijks of wekelijks nieuws en opinie gaan voorzien. Zij werden hierdoor sneller op de hoogte gesteld van de dagelijkse politieke praktijk en konden zo mondiger optreden in het publiek debat. Begrippen als 'vaderland' en 'vaderlandsliefde' waren in de vroege negentiende eeuw, voor het publiek, nog betrekkelijk vage begrippen. De burger was hierdoor weinig tot niet actief in het politiek publiek debat, maar sociale en morele verbeteringsbewegingen zoals *De Maatschappij van 't Nut* veranderden de mondigheid.³⁵ Deze morele bewegingen konden, door middel van hun groeiende aanhang, gebruik maken van pressiemiddelen als pamfletten om de publieke opinie op de politieke agenda te krijgen. Dit toont aan dat in de vroege negentiende eeuw morele bewegingen dezelfde technieken gebruikten als de latere politieke partijen.³⁶ De verenigingen ontstonden niet vanuit een gevoel van nationalisme, maar vanuit een confessionele overtuiging zodat de burger bewust kon worden gemaakt van hun confessie en moreel bewustzijn. Enige participatie van de Nederlandse burger was hiervoor wel van belang. Het confessionele element zou volgens de historicus James Kennedy belangrijk zijn in de vorming van de *Civil Society*, de burger ging zich actief bemoeien met de samenleving.³⁷ De participatie van de burger in de samenleving mondde uit in de uitgave van verschillende artikelen, kranten, tijdschriften en pamfletten. De burgerparticipatie gebeurde individueel maar ook collectief, dit zien we bijvoorbeeld rondom problemen met de confessionaliteit. Burgers begonnen zich te roeren in het publiek debat, om de eigen waarden te verdedigen maar ook om te reageren op elkaars standpunten. Pamfletten waren zeer populair onder burgers, ze waren goedkoop en gemakkelijk te verspreiden. Dit in tegenstelling tot de krant en het tijdschrift in die periode. De krant was, zoals eerder gezegd, een duur verschijnsel en alleen populair onder een kleine elite. Deze vorm van media werd pas betaalbaar voor een groter publiek na de afschaffing van het dagbladzegel in 1868.

De pers werd in de eerste helft van de negentiende eeuw gekenmerkt door een sterke controle vanuit de overheid. Er was in de eerste grondwet van 1814 geen artikel opgenomen over een vrijheid van drukpers, er was wel een subartikel opgenomen in de grondwet van 1815 waarin vooral werd verwezen naar de persartikels ten tijde van de Bataafse tijd. Onder het koningschap van Koning Willem I kwamen er al vroeg uitzonderingswetten op de pers. Zo mocht de pers geen

---

³⁵ Aerts, 'Van beginselstrijd naar verwevenheid', 223.

³⁶ Maartje Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam, 2007); Aerts, 'Van beginselstrijd naar verwevenheid', 223-224.

³⁷ James Kennedy, 'A Response to Hoffman on Civil Society', in: *De Negentiende Eeuw* 32 (2008), 126-131, alhier 129.

geschriften uitgeven waarin sympathie werd uitgesproken voor vreemde overheersing, of waardoor twist en wantrouwen onder Nederlandse burgers werd veroorzaakt. In 1818 werd dit artikel uitgebreid met de toevoeging dat vreemde mogendheden ook niet mochten worden beledigd in de Nederlandse pers.³⁸ Er was dus geen sprake van enige vorm van persvrijheid in de eerste helft van de negentiende eeuw. Dit was een grote tegenstelling met de Bataafse periode in Nederland, waarbij de persvrijheid (artikel X) in de grondwet vermeld stond. Daarna werd het slechts als een subartikel opgenomen in de Nederlandse wet.

De tegenstellingen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden leidden ertoe dat er in de periode tot 1830 twee politiek journalistieke stromingen waren, tegen en voor het regeringsbeleid. Er waren ook pogingen van de overheid om via eigen kranten en pamfletten het Nederlands volk te ideologiseren of mobiliseren. Deze waren eigenlijk weinig tot niet succesvol en brachten juist een negatieve reactie teweeg vanuit de oppositionele pers. Vooral in het Zuiden van Nederland werd dit afgekeurd, dit heeft te maken met de heersende mentaliteit aldaar. Hier was door Oostenrijkse en Franse invloed de persvrijheid al in een gevorderd stadium en er was onder liberalen en clerici in het Zuiden al meer belangstelling voor politiek. Deze politieke belangstelling werd alleen maar groter door de pogingen van Koning Willem I om zijn verlicht-calvinistische ideeën in praktijk te brengen.³⁹

Voor 1830 was de pers in het zuiden van Nederland vooral gericht op de plannen van Koning Willem I om het gehele Nederlandse volk te neerlandiseren naar zijn ideeën. De invloed van de koning op politieke, culturele en religieuze zaken brachten in het gehele Verenigd Koninkrijk der Nederlanden teneur te weeg bij de katholieken. Waarbij het effect van de hervormingen bedoeld was om het volk te unificeren, lieten deze hervormingen vooral een schisma zien. Katholieken voelden zich steeds meer aangevallen op hun eigen cultuur en spraken dit ook uit via krant en pamflet.

De pers stond in de eerste helft van de negentiende eeuw nog in zijn kinderschoenen, maar er waren al voorbeelden van verschillende kranten met verschillende achtergronden. De krant was in tegenstelling tot de tweede helft van de negentiende eeuw een geünificeerd geheel. In de krant stonden nieuwsartikelen, uitspraken vanuit de overheid, servicemededelingen en advertenties.⁴⁰ Verschillende journalistieke genres ontstonden pas in de tweede helft van de negentiende eeuw, zoals het opinieartikel. Politieke of religieuze opinie in de eerste helft werd vooral kenbaar gemaakt via het pamflet. De krant was vooral een verzameling nieuwsfeiten en stond niet bekend om zijn literaire genre.

---

³⁸ Maarten Schneider en Joan Hemels, *De Nederlandse Krant 1618-1978: van 'nieuwstydninghe' tot dagblad* (Baarn, 1979), 121-123.

³⁹ *Ibidem*, 128.

⁴⁰ de Graaf, 'Voor ieder wat wils', 4.

Het pamflet kon, volgens Rutger de Graaf, in de eerste decennia van de negentiende eeuw onderscheiden worden in drie groepen: verstrooiende, beschrijvende en betogende pamfletten.⁴¹ De eerste groep pamfletten besprak de actualiteit op een vermakelijke manier. Hierbij werden toneelstukken, liederen, gedichten en cartoons ingezet om informatie te verspreiden. Het vermakelijke aspect zorgde ervoor dat de pamfletten gemakkelijker werden geaccepteerd onder de geïnteresseerden. De beschrijvende pamfletten hadden vooral een informatief doel, ze bestonden vaak uit aankondigingen vanuit de overheid, reportages en programma's. Deze pamfletten gaven op een zakelijke manier het nieuws weer en hadden het doel om de burger in te lichten over wat er in de samenleving speelde. Het had vooral een beschrijvend doel, waarbij de overheid informatie gaf aan de burger om bepaalde gebeurtenissen uit te leggen. Betogende pamfletten bestonden uit open brieven, gedrukte toespraken en verhandelingen. Het publiek werd in deze pamfletten direct aangesproken, hierdoor werden ze betrokken bij het onderwerp van de auteur. De betogende pamfletten waren geëngageerd en gericht op de actualiteit.

Katholieke oppositie vanaf 1825 in pers en pamflet

De katholieken begonnen zoals gemeld in bovenstaande hoofdstukken in de vroege negentiende eeuw zich te bewegen in het debat over hun eigen vrijheden. Zij zagen de verschillende maatregelen van Koning Willem I als beperkingen van hun religieuze vrijheid. We zien voor 1825 al verschillende oppositietrekken vanuit de katholieke burgerij. De katholieke oppositie in het Noorden en Zuiden van Nederland begon zich te verenigen na de verschillende onderwijswetten. De onderwijswet van 1806, waarin het recht op bijzonder onderwijs werd geregeld, werd langzaam in het Zuiden ingevoerd. De overheid kreeg hierdoor invloed op het katholiek onderwijs, waardoor de geestelijkheid hier zijn macht zag worden ingeperkt. De macht van de clerici moest worden beperkt, de leerlingen die zich later zouden inschrijven aan het seminarie, moesten eerst door in het keurslijf worden gedwongen.⁴² De nationale mal moest uiteindelijk ook voor het seminarie gehandhaafd worden, het werd in 1825 vervormd tot het Collegium Philosophicum. De opleiding tot priester werd dus een nationale opleiding, waarbij de invloed van de kerk of het Vaticaan zoveel mogelijk werd beperkt. De katholieke traditie in het zuiden werd in het keurslijf van het nationale gestopt. De besluiten van de regering troffen ook de katholieken in het Noorden, hierdoor werden de katholieken in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden steeds meer een gemeenschappelijk front.⁴³

---

⁴¹ De Graaf, 'Voor ieder wat wils', 11.

⁴² J.P. de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen, 1998), 88.

⁴³ Valk, *Roomser dan de Paus?*, 89.

De beperkende maatregelen voor katholieke Nederlanders zorgden voor een levendige oppositie vanuit verschillende katholieke fronten. Een van de belangrijkste figuren binnen deze oppositie was Joachim le Sage ten Broek (1775-1847). Le Sage ten Broek gaf vanaf 1818 het maandblad *De Godsdienstvriend* uit. Dit tijdschrift was van signatuur sterk orthodox-katholiek, in de leer en vooral ultramontaans. Het verzette zich tegen het antipapisme van de Hervormde Kerk en tegen onverschilligheid op godsdienstig gebied.⁴⁴ Het tijdschrift sprak ook een politiek bewustzijn uit, het maakte zich sterk voor de godsdienstvrijheid en voor persvrijheid. De onderwijswetten van Koning Willem I bracht hem in de politieke sfeer, al was dat in eerste instantie niet de bedoeling van zijn tijdschrift. Het tijdschrift was volgens le Sage ten Broek geen politiek orgaan maar doordat politiek en godsdienst door de actualiteit met elkaar in botsing kwamen, nam het tijdschrift een politieke stellingname in tegen de Nederlandse regering.⁴⁵

Zoals al vermeld bracht de Belgische Revolutie in 1830 een stroom aan polemieken weer. De kritiek vanuit de Zuidelijke Nederlanden op de calvinistische politiek leidde tot een monsterverbond tussen katholieken en liberalen. In het najaar van 1829 ontstond er een petitiebeweging, waarbij er een massapetitie werd ingestuurd ondertekend met 350.000 handtekeningen. Hierin werden liberale en katholieke stellingen gepropagandeerd, er werd persvrijheid, taalvrijheid, onderwijsvrijheid en ministeriële verantwoordelijkheid geëist.⁴⁶

De grip van de Nederlandse overheid op het priesteronderwijs en de absolute trekken van het koningschap zorgden voor een nieuw zelfbewustzijn binnen het Nederlands katholicisme.⁴⁷ In de Noordelijke Nederlanden streed een kleine groep katholieken onder leiding van de geestelijke C.R.A. van Bommel (vanaf 1829 bisschop van Luik) tegen de onderwijspolitiek. Er werden anonieme brochures geschreven die zich verzette tegen de onderwijsmonopolie van de regering en achterstelling van katholieken door de protestantse meerderheid in het Noorden. Van Bommel en zijn groep streden voor samenwerking tussen de katholieke kerk en de regering, dit zou vruchtbaarder zijn voor de werkzaamheid en invloed van de kerk in Nederland. Zij ondersteunden de volledige scheiding van kerk en staat, zoals beschreven door liberalen en liberaal-katholieken, niet.⁴⁸ De ideeën van Van Bommel verspreidden zich naar het Zuiden, Hollandse ideeën over de relatie tussen kerk en staat werden door de katholieken in het Zuiden overgenomen. Dit heeft te maken met de achtergrond van Van Bommel als geestelijke maar ook met zijn romantisch-ultramontaanse

---

⁴⁴ Henk van den Berg, *In vrijheid gebonden: Negentiende-eeuwse katholieke publicisten in Nederland over geloof politiek en moderniteit*, 67-68.

⁴⁵ J.H.J.M. Witlox, *De katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling I* ('s-Hertogenbosch, 1919), 97-98; Berg, *In vrijheid gebonden*, 68.

⁴⁶ Valk, *Roomser dan de Paus?*, 117.

⁴⁷ Ibidem, 95-96.

⁴⁸ Berg, *In Vrijheid gebonden*, 71.

gedachtegoed. Hierbij werd de relatie tussen kerk en staat zeker niet afgewezen, maar moest de overheid zich vooral niet bemoeien met het kerkelijk leven. Er werd dus een scheiding aan gebracht tussen het collectieve of nationale en het privédoem. ⁴⁹ Belangrijk is dat het privédoem bestond uit godsdienst, opvoeding en opinie en deze werden beschermd door de grondrechten van gelijkheid voor de wet, vrijheid van eredienst, onderwijs en drukpers. De onderwijspolitiek van de regering bemoeide zich dus met het privédoem, waarbij de geestelijke opvoeding en godsdienst in een nationaal keurslijf werd verwerkt. Dit is waar veel katholieken in de eerste helft van de negentiende eeuw zich tegen verzetten en wat Thorbecke met zijn grondwet in 1848 poogde te hervormen.

De liberale vrijheden werden door Le Sage ten Broek in zijn nieuwe tijdschrift *de Ultramontaan* (1826-1830) verdedigd. Hij zag de scheiding tussen kerk en staat als een belangrijk grondbeginsel, hij deed beroep op constitutionele vrijheden en verzette zich met katholieke Kamerleden en kerkleiders tegen de onderwijswetten en absolutistische kerkpolitiek van de regering. Dit tijdschrift heeft sterk bijgedragen aan het politiek ontwaken van de katholieken, totdat het na de afscheiding van België louter een letterkundig tijdschrift was geworden. In de pers werd Le Sage ten Broek gesteund door de *Noord-Brabander* (1829-1849), daarin werd ook sterk verzet getoond tegen de absolutistische trekken van de koning en de regering. ⁵⁰ De *Noord-Brabander* sprak zich uit over de katholieke identiteit en uitte sterke kritiek op de achterstelling van katholieken in Nederland. ⁵¹ Le Sage ten Broek gaf in een andere periodiek genaamd *Catholijke Nederlandse Stemmen* (1835-1856) veelvuldig kritiek op het bewind van koning Willem I.

In dit tijdschrift werden de liberale vrijheden en dan vooral de godsdienstvrijheid in staatsrechtelijke zin veelvuldig besproken. Het tijdschrift was een antwoord op het protestantse blad *Nederlandsche Stemmen* (1835-1838). Het tijdschrift van Le Sage ten Broek was dan ook gericht op de bekering van protestanten naar het katholicisme, maar de politiek werd niet geschuwd. ⁵² Volkssoevereiniteit en revolutie werden in dit tijdschrift afgewezen en het was een sterke voorstander van de monarchie. ⁵³ Maar het tijdschrift zocht de samenwerking met de liberale oppositie, de liberalen konden de godsdienstvrijheid voor de katholieken bewerkstelligen. In het tijdschrift werden de ideeën van de liberalen van Thorbecke ondersteund, maar waren ze het niet altijd eens met de praktische uitvoering hiervan. Zo maakte Le Sage ten Broek onderscheid tussen “Valse” en “Ware” liberalen. Valse liberalen waren antiklerikaal en de ware liberalen, waartoe Thorbecke behoorde, waren diegene waarmee katholieken samenwerking moesten zoeken. Valse

---

⁴⁹ Valk, *Roomser dan de Paus?*, 96.

⁵⁰ Berg, *In vrijheid gebonden*, 69.

⁵¹ De *Noord-Brabander* wordt vanaf 1849 de *Noord-Brabander: Staat- en letterkundig dagblad*. Het zal onder deze naam blijven publiceren tot 1898.

⁵² Sengers, *Al zijn wij katholiek*, 81.

⁵³ Berg, *In vrijheid gebonden*, 185-186.

liberalen waren volgens Le Sage ten Broek personen met reactionaire gevoelens, zij ondersteunden de radicale veranderingen van de Franse Revolutie in 1789 en daar mee ook de rationalistische en atheïstische dimensies binnen de overheid.⁵⁴ Ware liberalen, zoals Thorbecke, zagen de vrijheid van godsdienst en de openbare belijdenis als een gemeengoed en voorzagen geen strijd tegen religie.

Het werk van Le Sage ten Broek werd voortgezet door Jozef Albert Alberdingk Thijm (1820-1889). In zijn brochures wilde hij het katholiek zelfbewustzijn bevorderen, maar wilde hij ook volop Nederlander zijn. Deze combinatie werkte conflicterend in verhouding tot de actuele omstandigheden die moeilijk te verkroppen waren. Voor veel protestanten waren katholieken geen volledige Nederlanders, dit heeft vooral te maken met het wantrouwen ten opzichte van katholieken. In protestantse propaganda werd de katholiek als een achterlijke tweederangsburger neergezet.⁵⁵ Zoals al vaker gemeld, de katholiek is niet alleen trouw aan de Nederlandse vorst, maar ook aan de paus in Rome. Dit werd dan ook als wantrouwend argument gebruikt tegen de katholiek. Thijm wilde de katholieke Nederlanders wakker schudden en ze verheffen in burgerlijke waarden.

Liberaal-katholieken stonden open voor de verwezenlijking van de liberale vrijheden. Deze vrijheden konden een maatschappelijke emancipatie voortbrengen voor de katholieke maatschappelijke middenklasse. Belangrijk was dat deze vrijheden niet in strijd hoefden te zijn met de katholieke beginselen. Een tijdschrift voor de Verlicht-liberale katholiek was *Katholikon* (1827-1830), zij gaven in hun pleidooien steun aan de absolutistische kerkpolitiek van koning Willem I. In een periode van grote ontevredenheid over de calvinistische politiek onder katholieken, kreeg dit tijdschrift zeer weinig gehoor.

Kranten en pamfletten kwamen massaal op vanaf dat de discussie voor een nieuwe Nederlandse grondwet was gestart. In de maanden voor de totstandkoming van de grondwet in 1848 discussieerden voor- en tegenstanders, katholieken, liberalen en protestanten over de toekomst van Nederland. Katholieken en liberalen verenigden zich, dit verbond was voor beiden slim. Op de eerste plaats krijgen katholieken door samenwerking met de liberalen meer grip op de politiek, ze zijn officieel nog steeds uitgesloten van publieke taken binnen de Nederlandse overheid. Liberalen kregen door steun van de katholieken een voor Nederlandse begrippen grote achterban. Hierdoor werden de liberale hervormingen door een groot deel van het volk ondersteund. Liberale katholieken worden in de literatuur ook wel papo-thorbeckianen genoemd. Katholieke Nederlanders die de strijd voor meer vrijheden ondersteunen.

Het reactionair liberalisme of valse liberalisme werd door een groot deel van de katholieken afgewezen. Katholieke ultramontanen waren over het algemeen anti-reactionair en het

---

⁵⁴ Berg, *In vrijheid gebonden*, 215.

⁵⁵ Sengers, *Al zijn wij katholiek*, 81.

ultramontaanse werd in pers vooral getoond als verdediging tegen protestantse antipapistische aanvallen.⁵⁶ Het katholieke dagblad *De Tijd* (1845-1974) had een positieve instelling tegenover het politiek liberalisme maar verwierp de reactionaire houding van sommige liberalen. De stellingname in het debat over de grondwet komt uit een diepgeworteld gevoel van constitutionalisme. *De Tijd* moest een Nederlandse en katholieke krant worden en de katholieken moesten worden geplaatst in de algehele ontwikkelingen van de Nederlandse samenleving. De krant probeerde bij te dragen aan de collectieve identiteit van alle katholieken en de katholieke belangen in Nederland te benoemen en beschermen. Volgens de historicus en katholieke voorman Dr. W.J.F. Nuyens (1823-1894) moesten katholieken gezag tonen voor het met de wet optredende burgerlijke gezag, maar mochten ze niet verplicht worden te handelen in strijd met hun geloofsovertuiging.⁵⁷ De strijd van katholieke emancipators als Le Sage ten Broek, werd door een deel van de katholieke geestelijkheid wantrouwend tegemoet gezien. Omdat zij op een overdreven manier het katholieke segment van de Nederlandse samenleving benadrukken zou het de sociale vrede in het Verenigd Koninkrijk kunnen verstoren.⁵⁸

Tijdschriften als *De Godsdienstvriend en Catholijke Nederlandsche Stemmen* van Le Sage ten Broek verloren aan invloed door de Nederlandse grondwet van 1848. De grondwet van 1848 voorzorg in de problemen van de katholieken, de vrijheid van godsdienst, pers, onderwijs en publieke belijdenis waren opgenomen. Hierdoor waren deze tijdschriften bijna onnodig geworden, pamfletten en brochures met een katholiek-politiek maatschappelijk standpunt werden sinds 1850 nauwelijks meer geschreven.⁵⁹ Na 1850 bestond het katholiek drukwerk vooral uit devotieel drukwerk, dit bestond uit prentjes en verhalen over Nederlandse katholieke cultussen. Hierbij werden katholieken in hun privédomen beïnvloedt, doordat de katholieke religieuze identiteit werd benadrukt. Het ging minder over de plaats van de katholiek in de Nederlandse samenleving en meer over de ontwikkeling van de eigen Nederlandse katholieke identiteit naast die van de protestantse.⁶⁰

Binnen de katholieke pers is er dus ook een tweeslag te vinden, aan de ene kant de katholieke emancipatoren zoals Le Sage ten Broek en Alberdingk Thijm en aan de andere kant tijdschriften als *De Tijd* en *Katholikon*. Er werd op verschillende manieren gekeken naar de achterstelling van katholieken in de eerste helft van de negentiende eeuw. Waarin katholieke emancipatoren zich in eerste instantie vechtlustig opstelden tegen de achterstelling, werd er later

---

⁵⁶ Berg, *In vrijheid gebonden*, 215.

⁵⁷ Ibidem, 150.

⁵⁸ Sengers, *Al zijn wij katholiek*, 73.

⁵⁹ Berg, *In vrijheid gebonden*, 136.

⁶⁰ Peter Jan Margry, "Imago en Identiteit, de problematische manifestatie van 'het katholieke' in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw", in: Jurjen Vis en Wim Janse, *Staf en Storm: het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 actie en reactie* (Hilversum, 2002), 64-86, alhier 80.

vooral samenwerking gezocht met liberalen. Een krant als *De Tijd* verzette zich tegen de katholieke achterstelling, maar probeerde de katholieken ook mee te laten gaan in de tijd. Hierdoor konden zij naast katholiek, ook Nederlander zijn. De ultramontaanse gedachtegang bleek vooral te komen wanneer er vanuit protestantse hoek antipapistische klanken werden gegeven. Katholieken bleken veelvuldig in pers trouw te zweren aan de Nederlandse vorst, zelfs Joachim Le Sage ten Broek gaf zijn steun aan de monarchie. De katholieke identiteit werd in pers verdedigd en dat heeft te maken met de scheiding van nationaal- en privé domein. Waarbij de invloed van de overheid op de kerk niet het grootste probleem was, maar de invloed van de overheid op de privésfeer van de gelovigen voor veel oproer zorgde.

Conclusie

Het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in 1853 was voor vele katholieken een hoogtepunt van de emancipatie. Het katholicisme in de Noordelijke Nederlanden had voor het eerst sinds 1583 weer een bestuursstructuur waarin bisschoppen weer hun machtspositie terugkregen. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden ging gebukt onder de repressieve politiek van koning Willem I, waarbij pogingen werden gedaan om het religieuze leven weer onder staatstoezicht te plaatsen. Dit was in strijd met de gedachte van de scheiding van kerk en staat. De politiek van koning Willem I zorgde voor een schisma tussen katholieken en protestanten. Hierbij werden de katholieken in de Zuidelijke Nederlanden ernstig geschoffeerd door de neerlandisatie-politiek. De pogingen om cultuur, taal en religie te unificeren leidden tot sterke emancipatiedrang van de katholieken.

De onderwijswetten, die werden uitgevaardigd van 1806 tot 1825, zorgden voor een samenwerking van de katholieke oppositie in het Noorden en Zuiden van het Verenigd Koninkrijk. De katholieken vonden dat de wetten zich in het privé-domein van de katholieken bewogen. Een samenwerking tussen staat en kerk werd niet als hinderlijk ondervonden, maar het privé-domein waar opvoeding, identiteit en opleiding centraal staat, werd verondersteld een domein voor de katholieken zelf te zijn. Kranten en pamfletten kwamen door religieuze discussies op en zorgden voor een versterking van de katholieke identiteit. Uitgaves van Joachim Le Sage ten Broek en Alberdingk Thijm probeerden de katholieke identiteit te benadrukken en de maatschappelijke positie van de katholieken te verbeteren. Samenwerking met de liberalen werd een noodzakelijk kwaad, de liberalen streidden voor meer vrijheid voor de burgers in Nederland en de katholieken waren daarbij gebaat.

Zonder de Nederlandse grondwet van 1848 was een herstel van de bisschoppelijke hiërarchie nauwelijks mogelijk geweest. Idealen als de scheiding van kerk en staat, vrijheid van godsdienst, drukpers, onderwijs en openbare belijdenis moesten grondwettelijk geregeld zijn. De scheiding van kerk en staat zorgde naast de godsdienstvrijheid voor een scheiding van het nationale en privé-domein. Religie werd nu een privé-domein en hierdoor kon het herstel in gang worden gezet. De liberale vrijheden waren een reden voor katholieken om zich bij de liberalen aan te sluiten. De katholieke pers ondersteunde de liberale standpunten voor meer vrijheden vaak, maar plaatsten vraagtekens bij de totstandkoming van de manier waarop dat in de praktijk werd gebracht.

De katholieke pers werd vooral gebruikt door de katholieke burgerij om de emancipatie van de katholieke burger vooruit te helpen. Hierbij kan er onderscheid gemaakt worden tussen emancipatoren als Joachim Le Sage ten Broek en Alberdingk Thijm en kranten als *De Tijd*. Le Sage ten Broek en Thijm waren vooral gericht op het wegwerken van de achtergestelde positie van de katholieken en bevorderen van hun emancipatie. *De Tijd* was gericht op de inburgering van de katholieken in de calvinistische natie, hoe kon je als katholieken een Nederlander zijn. Zaken die door protestanten

nog wel eens betwist werden. Liberale beginselen voor meer vrijheid werden ondersteund door beide groepen. De aanvallen vanuit protestantse hoek tegen de papistische Nederlanders werden gepareerd met uitlatingen van trouw aan de paus.

Het herstel der bisschoppelijke hiërarchie is in 1827 en 1841 tweemaal dichtbij geweest, waarbij het beide keren door protestantse protesten werd tegengehouden. De Belgische afscheiding zorgde ook voor meer wantrouwen vanuit protestanten richting katholieken, een herstel van de bisdommen zou de katholieken alleen maar meer macht geven. In katholieke kranten werd met trots naar de paus gekeken en werd zijn autoriteit ook zeker verdedigd. De katholieken zagen de samenwerking met de liberalen rondom Thorbecke als een springplank naar meer vrijheid. Hierdoor konden de katholieken hun eigen bestuur weer regelen, dit was vóór de grondwet van 1848 nauwelijks mogelijk. De staat had veel invloed op het kerkelijke bestuur en het religieuze leven.

Terugkomend op de hoofdvraag: Hoe stond de Nederlandse katholieke pers in de periode 1825-1848 tegenover een eventueel herstel der bisschoppelijke hiërarchie? De katholieke pers was zeker positief over een herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. In de katholieke pers zien we bewegingen van emancipatie ontstaan, die een katholieke bestuursstructuur eisten. Dit was echter door de absolutistische trekken van koning Willem I nauwelijks mogelijk en de beperkingen van de scheiding van kerk en staat lieten dit ook niet toe. Het benadrukken van de katholieke identiteit in tijdschriften van Joachim Le Sage ten Broek en Alberdingk Thijm, brochures tegen de onderwijswetten en kranten als de *Noord-Brabander* en *De Tijd*, lieten een drang naar vrijheid zien. De katholieke pers had het recht op gelijkheid, maar dat werd in de praktijk anders beleefd. Gelijkheid was volgens verschillende katholieken ook het recht op een eigen bestuursstructuur. Het monsterverbond tussen katholieken en liberalen en de totstandkoming van de grondwet in 1848 werd in de katholieke pers gezien als een springplank voor een eventueel herstel van de bisschoppelijke hiërarchie.

Bibliografie en bronnen

Bron

- Witlox, J.H.J.M., *De katholieke Staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling I* ('s-Hertogenbosch, 1919).

Bibliografie

- Aerts, Remieg, 'Van beginselstrijd naar verwevenheid: nieuwe perspectieven op religie, politiek en wetenschappen in de negentiende eeuw' in: *De Negentiende Eeuw* 32:3 (2008), 216-230.
- Berg, Henk van den, *In vrijheid gebonden: Negentiende-eeuwse katholieke publicisten in Nederland over geloof, politiek en moderniteit* (uitgegeven dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen, 2005).
- Broeyer, Frits G.M., 'Theologische en kerkelijke pluriformiteit weerspiegeld in tijdschriften', In: Gerard Harinck en Dick Kuiper (red.), *Anderhalve eeuw protestantse periodieke pers*, Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 7 (Zoetermeer, 1999), 12-50.
- Buwalda, Sjoerd T., 'Voor godsdienst, vaderland en Oranje. Het verzet van de Utrechtse protestanten tegen de liberale staatsinrichting en het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie (1840-1853)', In: *Jaarboek Oud-Utrecht* (2000), 104-124.
- Eijnatten, Joris van en Fred van Lieburg, *Nederlandse Religiegeschiedenis* (Hilversum, 2005).
- Graaf, Rutger de, 'Voor ieder wat wils. Journalistieke genres in Bossche kranten en pamfletten 1813-1899', in: *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 23 (2008), 4-20.
- Hemels, Joan, 'Pers en bewustwording van katholieken', *Spiegel Historiae* 13 (1978), 764-770.
- Houkes, Annemarie, 'Het succes van 1848', in: Jurjen Vis en Wim Janse (red.), *Staf en Storm: Het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in Nederland in 1853: Actie en Reactie* (Hilversum, 2002), 87-104.
- Janse, Maartje, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam, 2007).
- Kennedy, James C. en Jan P. Zwemer, 'Religion in the modern Netherlands and the problems of Pluralism', in: *BMGN-Low Countries Historical Review* 123 2/3 (2010), 237-268.

- Kennedy, James, 'A Response to Hoffman on Civil Society', in: *De Negentiende Eeuw* 32 (2008), 126-131.
- Koninklijke Bibliotheek, *Geen heersende kerk, geen heersende staat: De verhouding tussen kerken en staat 1796-1996* (Den Haag, 1996).
- Margry, Peter Jan, "Imago en Identiteit, de problematische manifestatie van 'het katholieke' in de Nederlandse samenleving rond het midden van de negentiende eeuw", in: Jurjen Vis en Wim Janse, *Staf en Storm: het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 actie en reactie* (Hilversum, 2002), 64-86.
- Moleveld, Piet, "Enkele protestantse tijdschriften rond 1853" in: Jurjen Vis en Wim Janse (red.), *Staf en Storm het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum, 2002), 188-214.
- Rooy, Piet de, *Ons stipje op de Waereldkaart: politieke cultuur van Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam, 2014).
- Schneider, Maarten en Joan Hemels, *De Nederlandse Krant 1618-1978: van 'nieuwstydninghe' tot dagblad* (Baarn, 1979).
- Sengers, Erik, *Al zijn wij Katholiek, Wij zijn Nederlanders: Opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 in Rational-Choice perspectief* (uitgegeven dissertatie, Utrecht, 2003).
- Valk, J.P. de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen, 1998).
- Vree, Jan, 'Publiciteit is bij de tegenwoordige staatsinstellingen een onmisbare vereischte', In: Gerrit Schutte en Jan Vree (red.), *Om de toekomst van het Protestantse Nederland. De gevolgen van de grondwetswijziging van 1848 voor kerk, staat en maatschappij*, Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 6 (Zoetermeer, 1998), 191-227.
- Zanten, Jeroen van, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard: politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam, 2004).

